

väljendiks, sovetismiks. Liiduvabariikide kohta on autor toonud käibele mõiste “sõltusmaa”, mida sõnastikus aga eraldi märksõnana pole.

Kõneledes nõnda pikalt raamatu puudustest, oleks äärmiselt ebaõiglane jätta peatumata ka headel külgedel. Leksikonist võib leida vajalikke seletusi mitmetele ajastuomastele mõistetele (hallparun, haltuura, “märg meeelo”, punavoor, kombinat nr 7 jne). Järele mõeldes ei oskakski küsijale paljude kohta peale “soveti sõnaraamatu” muud allikat juhatada. Varemõeldu tasakaalustamiseks tuleb veel lisada, et leksikonis leidub küllaldaselt ka üldistavalt, objektiivselt ja inforikkalt sõnastatud seletusi, näiteks “küps sotsialism” – “Brežnevi-aegse majandusliku madalseisu varjamis- ja ilustusnimetus. Kompartei propaganda järgi eriti arenenud majanduslik ja sotsiaalne seisund” (lk 118) jne. Raamatut lugedes tuleb aga meeles pidada, et paljusi on tegemist siiski ühe konkreetse isiku kogemuse ja nägemuse põhjal sündinud teosega, nagu autor ka intervjuus mainib. See tähendab, et raamat sisaldab ühe inimese poolt kuulnud (ja loetud) ütlemissi, mis võivad erineda kasvõi naaberajas või -linnas elanud inimese kuuldust – töökollektiiv, suhtlusringkond jm olid ju erinevad. Erinev oli situatsioon ka eri aastakümnetel. Seetõttu ei ole vast mõttekas vaielda selle üle, kui levinud oli kommunisti pilkenimi “ahne koer”, kui sageli võis “Brežnevi pakikesi” saada, kas komsomoli astumine oli kõrgkooli pääsemiseks vajalik jne.

Väga oluline ja kiiduväärt on sellise sõnastiku ilmumise fakt juba isenesest. Paljusi võib seda raamatut nimetada teedrajavaks. Seejuures palub autor raamatu järelsõnas lahkesti anda tagasisidet, ning on raadiointervjuus maininud, et jätkab tööd sõnastiku kallal. Nii jääb üle ainult loota, et leksikoni järgmine trükk sisaldab rohkem ja põhjalikumalt lahti seletatud märksõnu ja on ehk toimetaja käe all kaotanud suure hulga praegusest kasutust ballastist sünonüümide ja nõukoguliku tühja sõnavahu näol.

HILJAR TAMMELA

Hirvepark 1987. 20 aastat kodanikualgatusel, mis muutis Eesti lähiajalugu, peatoim. Tõnu Tannberg (Tallinn: MTÜ Kultuuriselts Hirvepark, 2007), 303 lk. ISBN 9789949153510.

See raamat ei kõnele ainult Hirvepargi kõnekoosolekust ega Molotov-Ribbentropi pakti Avalikustamise Eesti Grupist (MRP-AEG), vaid laiemalt

Nõukogude Liidu lagunemisest ja rahvuslike liikumiste rollist selles. Teoses näidatakse, et kogunemine Hirvepargis 1987. aasta augustis – kus ristusid nii Eesti dissidentide, Mihhail Gorbatšovi kui USA senaatorite tegemised – oli oluline sündmus mitte üksnes Eesti ajaloo seisukohalt, vaid ka maailma-ajalooliselt (lk 28).

Teos on jagatud neljaks: artiklid ajaloolastelt Kaarel Piirimäelt ja Peeter Kaasikult ning sotsioloogidelt Juhan Kivirähkilt ja Aimar Altosaarelt; arhiivifotod Hirvepargi kõnekoosolekust ja MRP-AEG grupi liikmetest; miitingul osalejate mälestused; ja viimaks kaksikümend viis dokumenti “tollaste sündmuste mitmekülgselt kujutamiseks” (lk 198). Lisatud on veel lühike inglisekeelne kokkuvõte, lühendite seletused ja isikunimede register.

Eessõna kirjutanud Tunne Kelam nimetab kogumiku eesmärgiks pakuda “esmakordselt ulatuslikumat kokkuvõtet Eesti okupatsioonipõlve esimesest suurest rahvuslikust poliitilisest meelevallandusest, püüdes ühendada ajaloolist ja sotsioloogilist analüüsi osavõtjate mälestustega.” Samas kritiseerib ta Eesti ajalooteadlaste motivatsioonipuudust Eesti uuema ajaloo ühe suurima kodanikualgatuse analüüsimiseks ning märgib, et “isegi 20 aastat pärast Hirveparki näib professionaalsel ajalooteadusel olevat üha raskusi nõukogulike mõttestampide ja ametlike dokumentide raamidest väljumisega” (lk 3). Kohe raamatu alguses esitatud tõsine etteheide jättis nõutuks, sest teose kõige põhjalikum ja märkimisväärsem osa on ajalooteadlaste Kaarel Piirimäe ja Peeter Kaasiku kirjutatud artikkel, mis kahtlemata väärrib oma kohta nii Eesti kui ka maailma ajalookirjutuses. Piirimäe ja Kaasik tõdevad õigusega, et “käesolev artikkel on esimene, mis avab Eesti lugeja jaoks dissidentide tegeliku rolli Nõukogude Liidu lagunemises ja Eesti vabanemises” (lk 67).

Kogu artikkel on väga selge ülesehitusega ja esitab põhjaliku analüüsi, liikudes Nõukogude Liidu lagunemisele eelnenud üleliidulistelt protsessidelt kitsamalt Hirvepargis toimunud ja selle järelmõjudele Eestis ning kogu Nõukogude Liidus. Viies peatükis on käsitletud vastavalt avalikku vastupanuliikumist, rahvuskonflikte, Gorbatšovi reformipoliitikat, Eesti NSV võimude reageeringut Hirvepargi miitingule ning lõpuks Molotov-Ribbentropi pakti avalikustamist ja selle taustal võimude-poolset ajaloo ümberhindamist.

Dissidentlikku liikumist Nõukogude Liidus analüüsitakse läbi nn Helsingi efekti teooria, mille järgi Helsingi paktist 1975. aastal sai alguse protsess, mida Moskva, vaatamata KGB survele 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses, ei suutnud lõplikult peatada. Peamiseks allikaks on autoritel üsna loomulikult Helsingi efekti teooria looja Daniel C. Thomase

raamat.¹ Lisaks on kasutatud ka muid, nii välis- kui eesti autorite teoseid.² Teemakohaste uurimuste kasutamine on artikli esimeses pooles valdav ja seetõttu avab teema palju laiemalt ning ülevaatlikumalt, kui seda seni on tehtud. Uurimuse detailsust ja uudsust näitab rohke arhiiviainese kasutamine artikli teises pooles.

Nõukogude Liidu rahvusküsimuse ja Gorbatsõvi reformipoliitika analüüsil on toetutud Ronald G. Suny teooriale, et “rahvuslikud revolutsioonid “kaaperdasid” Gorbatsõvi revolutsiooni”. Seejuures lükkavad autorid ümber väite, nagu oleks rahvuslik liikumine alguse saanud Baltikumist. Tegelikult tekkis esimene konflikt Kasahstanis 1986. aasta detsembris (lk 21). Veelgi enam – Gorbatsõv ei mõistnud rahvusküsimuse tõsidust vähemalt kuni Hirvepargi koosolekuni, lootes “natsionalismipuhangud” maha vaikida või propagandaga pareerida (lk 28).

Avalikustamise kampaania arenguid kirjeldavad autorid artikli kolmandas peatükis. Peamiselt tehakse seda Eesti-keskselt, piirdudes Nõukogude Liidu laiemate sündmuste lühida ülevaatega. Sujuvalt seovad autorid avalikustamise protsessi Hirvepargi miitinguga, mis võis ainult tänu sellele aset leida (lk 29). Peatükis jõutakse eelnevalt mainitud kõnekoosoleku kirjeldamiseni, et järgnevas peatükis juba käsitleda võimude reaktsiooni ja vastutegevust aktivistidele, kes koondusid Molotov-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupi nime all. Siinkohal on autorid kasutanud allikatena mitte enam kirjandust, vaid arhiivisäilikke. Esmakordselt on võimalik heita pilk, mis toimus Eesti NSV ladvikus ja kuidas püüti rahvuslastele, kes kippusid kõiki eestlastele olulisi ajaloo tähtpäevi tähistama (Tartu rahu, Vabariigi aastapäev, küüditamised, MRP sõlmimine jne), “kaikaid kodaraisse” heita ja neid ennetada. Nõu küsiti ka Teaduste Akadeemialt, sest paljud (ka “punased”) ajaloolased ei osanud ette aimata neid tänapäeval juba üsna tavapäraseid rahvuslikke tähtpäevi. Selline pidev ajaloo meelde tuletamine kandis vilja ja Nõukogude Liidu Rahvasaadikute kongress tunnistas MRP ebaseaduslikuks kuulutamiseга rahvuslaste ajalookäsitluse õigsust.

Kokkuvõttes on K. Piirimäe ja P. Kaasik ammendavalt vastanud sisesejuhatuses esitatud küsimusele – “milline oli Hirvepargi kõnekoosoleku roll Eesti vabanemisel” ja analüüsinud seda kõige laiemal rahvusvahelisel pinnal. Samuti on autorid saavutanud oma eesmärgi täiendada Eesti

¹ *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism* (Princeton University Press, 2001).

² Nt Joshua Rubenstein, *Soviet Dissidents: Their struggle for Human Rights* (Beacon Press, 1980); Tiit Made *Ükskord niikuinii...* (Tallinn: Argo, 2006); Viktor Niitsoo artiklid ja monograafia *Vastupanu, 1955–1987* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997).

ajalookirjutust, kus pole senini käsitletud okupatsioonivõimude tegevust 1980. aastate lõpus (lk 9).

Teose artiklite osa lõpetavad Juhan Kivirähk ja Aimar Altosaar, analüüsides eestimaalaste avalikku arvamust läbi omaaegsete sotsioloogiliste küsitluste. Ülevaatlilikult on kirjeldatud, kuidas eestlaste poolehoid iseseisvusele järjest suurenes, ning kuigi Hirvepargi koosolek ei toonud kohest rahva toetust radikaalseteks muudatusteks, oli sel siiski eriline roll – esitati ideid, mis tundusid mõeldamatud, kuid mis ajapikku järjest reaalsemateks hakkasid muutuma (lk 75).

Pilkupüüdvaimad leheküljed raamatus on avaldatud arhiivifotod, mis illustreerivad teose “fookust” – Hirvepargi kõnekoosolekut 1987. aasta 23. augustil. Kolmanda suurema osana on publitseeritud intervjuuvormis mälestused. Hirvepargis toimunud meenutavad nii osavõtjad kui korraldajad. Lugejal on võimalik saada suurepärase ülevaade toimunust ka inimlikust aspektist. Küsitud on organiseerijate puhul Hirvepargi eeltoimunu ja järeelmõjude kohta. Osavõtjatelt on uuritud, kuidas jõudis nendeni info sündmusest, miks osaleti ja millised olid tagajärjed. Kõik küsitletud on samuti esitanud oma retrospektiivse hinnangu toimunule.

Teose lõpus avaldatud dokumentidest paljud on avaldatud esmakordselt. Peamiselt on tegemist EKP dokumentidega, kuid avaldatud on ka kaks olulist dissidentliku liikumist mõjutanud dokumenti: väljavõte Helsingi lõppaktist ja Balti apell. Märkima peab ka Lagle Pareki avaldamata intervjuud Mart Kadastikuga. Samuti on taasavaldatud Mark Levini artikkel kui näide, ametliku ajakirjanduse laimukampaaniast MRP-AEG vastu.

Arvustustes on tavaks kirjutada ka teostes leiduvatest vigadest, ent antud juhul on see raske ülesanne. Vaid ühel lehel on “trükiveakurat” tunginud silmnähtavalt Toomas Haugi mälestustesse kõige põnevamas lauses: “Kui me siis oma püstijalakohvi jõime, märkasime pika aknaaluse laua taga endast va ja seina põrnitsesid.” (lk 114) Kontekstist selgub, et tegemist oli KGB töötajatega, mis lisabki süütule lausele põnevust. Samuti väidab raamat, nagu oleks Hirvepargi kõnekoosolekul korraldajatele oponeerinud Platon Afanasjev Moskvast spetsiaalselt kohale sõitnud (lk 35). Oma sõnavõtus ta küll väitis, et on Moskvast tulnud, kuid seda võib lugeda pigem oma erinevuse rõhutamiseks kohalikest, sest Henno Arrak meenutab samas raamatus Afanasjevit kui Tallinna kohvikute püsiklienti, keda saatis “edu-meelse poeedi maine” (lk 108).

Mälestustes esile toodud inimlik aspekt viitab soovile läheneda teemale sotsioloogiliselt, kuid terviklikku analüüsi siiski sellega ei kaasne. Interdistiiplinaarsuse kahjuks ei ole saavutatud väljaandjate eesmärki ühendata

ajalooline ja sotsioloogiline analüüs (lk 3), sest kümme korda mahukam ajalooline artikkel jätab tahes-tahtmata varju lühikese sotsioloogilise kirjatüki. Sellest on kahju, kuid ajaloolased saavad siiski rõõmustada oma teadusdistsipliini eeskujulikkuse pärast ja lähiajaloo ühe olulisema etapi teadusliku käsitluse üle. Raamat sobib hästi ka tavalugejale, kes leiab sellest sujuva keelekasutusega teosest ülevaate Eesti taasiseseisvumiseks tehtud esimestest sammudest, Nõukogude Liidu lagunemisest ja eelkõige Hirvepargis toimunud asjaosaliste mälestuste kaudu.

ARDI SIILABERG

Harri Rinne, *Laulev Revolutsioon*, tõlk. Sander Liivak (Tallinn: Varrak, 2008), 344 lk. ISBN 9789985317167.

Soome muusiku Harri Rinne teos tegeleb laulva revolutsiooni “rokkiva” poole kirjeldamisega. See koosneb 1980. aastate Eesti muusikaelus olulist rolli mänginud inimestelt kogutud mälestuskildudest ning Rinne kirjutatud vahelugemistest. Tekkinud kooslus on jaotatud teemade kaupa alapeatükikeks. Lisaks on ära toodud mõningad laulutekstid, raamatus sõna saanud isikute tutvustused, olulisemate pillimeeste nimekiri ning bibliograafia.

Rinne teose peamiseks väärtuseks võib pidada “laulvate revolutsionääride” leidlikult dialoogi asetatud tunnistusi, mis lisaks meelelahutuslikule informatiivsusele näitlikustavad, kui keerulise allikmaterjaliga käsikirja autoril rinda pista tuli. Mälestused on ka siin nagu mälestused ikka – selektiivse loomuga ning tulvil ebatäpsusi. Rinne on hea ajakirjandustava kohaselt püüdnud anda võrdset võimalusi kõigile osapooltele, mistõttu aeg-ajalt põrkub lugeja pluralistlike käsitlustega ning peab sündmuste mõttelisel rekonstrueerimisel näitama üles tavapärasest suuremat aktiivsust. Mälu loomus tuleb ilmekalt välja ka jutustajate meenutustes sisalduvat detailikontsentratsiooni jälgides. Need, kelle karjääri hiilgeaeg jäi nõukogude perioodi, mäletavad kõike eredamalt ning üksikasjalikumalt. Kelle edulugu ulatub tänapäeva, peavad mineviku külastamiseks rohkem pingutama ning leiavad eest üldisemat sorti heiastusi.

Laulva revolutsiooni narratiiv kulgeb spiraalselt, läbi korduste. Teatud teemad on justkui refräänid, mida erinevad inimesed oma seisukohast üle ja ümber jutustavad. Arvatavasti pakub Rinne enim sissevaateid just